

Boris Beck

Biblija koja traži kulturu **Biblija, TDP Sarajevo, 2013.**

Sarajevsko *Preduzeće za izdavačku djelatnost i promet TDP d.o.o.* nakladnika Narcisa Pozderca poduhvatilo se ove godine pothvata koji je toliko rijedak, skup i kompliciran – izdavanja Biblije. Kao što takva izdanja obično ne priređuje jedna osoba, nego tim stručnjaka, i to kroz dugo vrijeme, i za njihovu ocjenu potrebno je više ljudi i duže vrijeme; ovdje će se stoga dati tek preliminarni uvid u neke nakladničke, kulturne, prevodilačke i jezične osobitosti te Biblije.

Biblija i kultura

Izdavač je ponajprije smješta u kulturni i jezični kontekst, kao što stoji u *Uvodu* (str. 7): „U okviru hrvatske i srpske nacionalne kulture danas postoji nekoliko prijevoda biblijskog teksta. Ovaj prijevod na bosanski jezik popunjava veliku prazninu koja je postojala u bosanskohercegovačkoj kulturi.“ Biblijski prijevod se tako s jedne strane smatra važnim tekstom za nacionalnu kulturu, a s druge se smatra da tu „veliku prazninu“ ne mogu ispuniti prijevodi susjednih naroda, Hrvata i Srba. Apostrofiranje hrvatskog i srpskog implicira dobro poznatu činjenicu da ti jezici kolaju Bosnom i Hercegovinom te da su svim njenim stanovnicima razumljivi; „praznina“ se dakle ne odnosi na razumljivost, nego na „kulturu“ – iz *Uvoda* se dakle jasno čita da *bosanski prijevod* nije poduzet zato što građani BiH ne bi razumjeli hrvatske i srpske prijevode, nego da bi se pridonijelo *bosansko-hercegovačkoj kulturi*.

Uloga prijevoda Biblije u razvoju nacionalne kulture ne može se dovoljno istaknuti: Biblija Kralja Jakova i Lutherov prijevod prvorazredni su jezični spomenici koji su bitno odredili razvoj engleskog i njemačkog, a i u današnje doba brojni narodi dobivaju svoje prve knjige upravo posredstvom prijevoda biblijskih društava. *Zagrebačka Biblija* iz 1968. na sebe je također svjesno preuzela velik teret afirmiranja hrvatskog jezika u trenutku kada je on bio ugrožen jer su ju-

goslavenske institucije preferirale srpski. Bosanski prijevod tako očito na sebe preuzima i određenu kulturnu ulogu, a ne samo religioznu.

Tim koji je izradio ovaj prijevod sastoji se od „stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, zajedno sa stručnjakom za izvorne biblijske jezike (hebrejski, aramejski, grčki)“ (Uvod, str. 7). Iz impresuma i popratnog materijala izdavača doznajemo da su prevodioci Edib Kafadar iz Sarajeva i James Dannenberg iz Istanbula, anglikanski lingvist s Oxforda, savjetnik međunarodne organizacije biblijskih prevoditelja *Wycliffe Bible Translators*. Uobičajeno je da se prevodilački timovi sastoje osim od prevodilaca (stručnjaka za jezik izvornik) i od jezičnih stručnjaka za jezik na koji se prevodi pa je tako i u ovom slučaju: jezičnu redakciju izvršili su Senahid Halić, redovni profesor Filozofskoga fakulteta u Sarajevu, predsjednik *Slavističkoga komiteta BiH* i urednik *Rječnika bosanskoga jezika*, te Ismail Palić, redovni profesor *Filozofskoga fakulteta u Sarajevu* i stručnjak za sintaksu bosanskoga jezika.

A što je to jezik?

Čim se ova Biblija počne čitati, postaje očito da se nalazimo na jezičnom području između Drine i Une. S jedne strane lako su uočljive karakteristične riječi, npr. *bašča* i *hljeb* (*‘Ne jedite ni s jednog stabla u bašči’*, Post 3,1; *U znoju lica svog hljeb ćeš jesti, sve dok se u zemlju ne povратиš*, Post 3,19), a s druge turcizmi, poput *aršina* i *čadora*, koji se i inače u znanstvenoj literaturi smatraju obilježjem standardnog bosanskog (*Neka duljina lađe bude tri stotina aršina, njena širina pedeset aršina, a njena visina trideset aršina*, Post 6,15; *Jahve se ukaza Abrahamu pokraj hrastova mamre, dok je on sjedio na ulazu u čador na vrućini dnevnoj*, Post 18,1). Imena ljudi, mjesta i biblijskih knjiga također pokazuju da se ovaj prijevod razlikuje i od srpskih (u Bibliji nalazimo *Pavla, Ivana i Otkrivenje*) i od hrvatskih: *Cefanija, Zekarija, Malakija, Ješua, Hanok, Jerusalem, Levijevski zakonik...*

Dakako, već će sam pojam bosanskog jezika mnoge oneraspoložiti. Osim laika i lingvisti su oko toga podijeljeni, ovisno o tome na temelju kojih teorije definiraju jezik. Pobornici angloameričkih pragmatičnih teorija, čiji je u Hrvatskoj najpoznatiji zagovornik Snježana Kordić, smatraju da je kriterij za priznavanje jezika razumijevanje izvornih govornika – ako se ljudi razumiju, govore isti jezik; budući da se Srbi, Hrvati, Crnogorci, Bosanci i Hercegovci očito uvelike razumiju, oni govore isti jezik. Nasuprot takvu nazoru postoje teorije proistekle iz francuskog strukturalizma, a zagovara ih, primjerice, Josip Silić. One svaki govor promatraju kao jedinstvenu strukturu sastavljenu od riječi i gramatike te stoga njihovi pobornici ne vide problem u tome da Crnogorci svoju štokavsku ijekavicu nazivaju *crnogorskim jezikom*, a Srbi svoju štokavsku ekavicu *srpskim*.

Taj kratki ekskurs ovdje je poduzet da se uvidi kako postojanje biblijskog prijevoda može doprinijeti afirmiranju bosanskog jezika u javnosti (domaćoj i

stranoj), ali vjerojatno neće utjecati na prihvaćanje ili neprihvatanje bosanskog jezika u znanstvenim krugovima. Rečeno biblijskim terminima: oni koji vjeruju u postojanje tog jezika, vjerovali su i dosad, a oni koji ne vjeruju – neće povjerovati. Problem neznanost s lingvistikom, iako razvidan iz naziva *bosanski jezik*, jest problem povezanosti jezika, države i nacije. Nacije se mogu služiti jezikom koji ne nosi njihovo nacionalno ime, a ipak i dalje biti samosvojne (Austrijanci i Irci, primjerice); narodi mogu govoriti jezik drugog naroda, a i dalje nositi svoje narodno ime (Srbi u Hrvatskoj govore hrvatski i sve donedavno uopće nisu koristili ćirilicu); država mora definirati jezični standard koji će se koristiti u javne svrhe iako ga privatno nitko ne koristi (slovenski slučaj).

Čitatelji protestantske baštine

Zbog svega toga može se dogoditi da netko *de facto* govori bosanski jezik, ali da to ne bi priznao ni za živu glavu, a da se oni kojima je bosanski standard najnužniji uopće ne nazivaju *Bosancima* nego *Bošnjacima*. U svakom slučaju, novi prijevod Biblije ulazi u kompliciranu bosanskohercegovačku jezičnu i političku situaciju: ondje Hrvati i Srbi uvoze svoj standard izvana, dok istovremeno primjena bosanskog standarda ovisi o nizu društvenih okolnosti – tj. dosegu središnje vlasti, ako takva u BiH uopće i postoji. Dodatnu komplikaciju za priređivača ove Biblije predstavlja izbor kanona jer su kulture u odnosu na koje se želi diferencirati pretežno katolička odnosno pravoslavna, svaka sa svojim kanonom.

U impresumu je kao utemeljitelj projekta naveden Stuart Moses Graham, član prezbiterijanske crkve *Muckamore* i izvršni direktor misionarske organizacije *Church Growth Croatia and Bosnia*, dok je urednik izdanja Redžo Trako, doktor crkvene povijesti koji je svoj akademski stupanj postigao na Kraljičinu sveučilištu u Belfastu te je istovremeno član *Baptističke crkve Daruvar* i vjerski službenik *Saveza baptističkih crkava*. Da je ovaj prijevod nastao u okrilju vjernika protestantskog nasljeđa može se shvatiti i bez tih podataka jer već u trećoj rečenici *Uvoda* stoji da se Stari zavjet „sastoji od 39 knjiga pisanih hebrejskim jezikom“ (str. 7). Također, u inače vrlo dobro napisanom *Uvodu* ne raspravlja se o razlici između kanona raznih crkava, ali se iznose podrobnosti o bizarnostima poput Tomina evanđelja.

Iz onog što piše, a i iz onog što ne piše, nedvosmisleno je da ovo nije interkonfesionalni prijevod, nego je orijentiran prema kršćanima protestantske baštine – ili onima koji će to uskoro postati. Da je Biblija rađena za takvog čitatelja vidi se i po tome što su brojevi biblijskih redaka u istoj veličini kao i ostala slova, da bi pomni proučavatelji lakše našli traženi redak:

- (3) Drugi anđeo izli svoju činjiju u more, i ono se pretvori u krv kao u mrtva čovjeka (Otkr 16,3).

Ciljani čitatelj ove Biblije tako se ocrtava u negativu: nije ni Hrvat ni Srbin, ni katolik ni pravoslavni. Odnosno – može biti bilo što od toga, ali će tada ovu Bibliju čitati kao svojevrsnu novost. Svijest o specifičnom čitatelju veoma je važna jer je danas zapravo kasno za velike nacionalne prijevode. Moderne kulture su se već konstituirale, s biblijskim prijevodom ili bez njega, a budući da su društva vrlo složena, biblijski prijevod u njima nema više ono mjesto kakvo je imao u prošlosti. Moderni prijevodi rade se sa sviješću o segmentiranosti društva koja je ponekad tolika da se ne rade samo posebne Biblije za studente teologije ili za djecu, nego i za sportaše ili za obiteljska čitanja. U toliko zamršenom društvu kakvo je bosanskohercegovačko, segmentiranost je čak i neizbježna.

Preko čega su prešli Hebreji?

Da je riječ o modernom prijevodu, vidi se i po nekim inovacijama. Primjerice, prevodioci i urednici odustali su od *Crvenog mora* kao prostora kroz koji je Mojsije proveo Hebreje u Obećanu zemlju te su se priklonili autoritetima koji argumentiraju da se prijelaz odvio sjevernije, u delti Nila, preko *Mora trske*:

Onda Mojsije odvede Israilce od Trstenoga mora, i oni u pustinju Šur dođoše (Izl 15,22).

Jedna je od oznaka modernosti prijevoda i primjena pravila prema kojemu se u slučaju da je neka riječ nerazumljiva čitatelju, ne koristi ona, nego značenjska nadređenica. Takav slučaj nalazi se u Joni:

Tako Jahve Bog dade biljku, i ona izraste nad Jonom da mu bude hlad nad glavom (Jon 4,6).

Naziv za tu biljku jedan je od biblijskih hapaksa – tj. riječi koje se pojavljuju na jednom jedinom mjestu, zbog čega kontekst njihova pojavljivanja nije jasan, a tumačenje je nesigurno. Da ne bi morao birati između tradicionalnih rješenja (*loza* i *bršljan*, recimo) ili novih (*ricinus*), prevodilac u takvim slučajevima bira hiperonim koji obuhvaća sva ponuđena značenja, a u ovom slučaju to je *biljka* – na taj se način prijevod ne krivotvori, a čitatelju je olakšano razumijevanje.

Ima, međutim, inovacija koje su dvojbene. Naime, Novi zavjet izbjegava riječ „krštenje“ i umjesto njega uvodi riječ „umochenje“. U tekstu to izgleda ovako:

U tim danima dođe Isus iz Nazareta u Galileju, te ga Ivan umoči u rijeci Jordan (Mk 1,9).

Riječ je o nesretnom izboru. Osim što glagol *umočiti* kolokvijalno ima čak dva različita vulgarna značenja, on je i pogrešno izabran umjesto glagola *uroniti*. To se vidi u glosaru na kraju Biblije gdje se prvi glagol tumači drugim, pa je „umochenje“ prema tome „obred pranja dubokim uranjanjem u vodu kao znak da se

osoba kaje zbog svojih grijeha“; iz toga slijedi i nespretan naziv za Ivana Krstijelja koji se naziva „Ivan Umočitelj“ (Mk 14 npr.). No to je poduzeto jamačno kako bi se već ionako usko profiliran čitatelj dodatno distancirao od katoličke i pravoslavnih crkava – a na istoj je liniji i to da se *ekklesia* dosljedno prevodi kao *zajednica*, dok je *Krist* uvijek *Pomazanik*.

Već se iz navedenih primjera može vidjeti da je jezik prijevoda relativno arhaičan. Na razini morfologije koriste se glagolska vremena koja više nisu toliko živa u medijima i govoru, recimo historijski prezent (*anđeo izli svoju činiju*) ili aorist (*u pustinju Šur dođoše*), dok je uobičajeni perfekt rjeđi. Na sintaktičkoj razini uočljive su inverzije: *u znoju lica svog* umjesto *u znoju svog lica*; *oni u pustinju Šur dođoše* umjesto *oni dođoše u pustinju Šur*; *na vrućini dnevnoj* umjesto *na dnevnoj vrućini*“. Na leksičkoj razini pak uočljivi su arhaizmi poput *povratiš* (umjesto *vra-tiš*), a čak je i status turcizama u prijevodu nejasan jer se, primjerice, uz *aršin* daje u fusnoti kao sinonim riječ *lakat*.

Lijepo namjere, ali...

Navedeni su primjeri, dakako, nasumični, i ne predstavljaju obuhvatnu stilističku analizu prijevoda, no ona bi zasigurno pokazala sustavno morfološko, sintaktičko i leksičko arhaiziranje teksta. To je dobro poznata pojava iz biblijskih prijevoda, a i Kur'an je preveden na taj način jer se njime lako osigurava uzvišenost i dostojanstvenost teksta. Ovdje je toj pojavi dan širi prostor jer je stilistički cilj proklamiran u *Uvodu* točno suprotan: „Nastojali smo biti što je moguće vjerniji izvornim tekstovima, koristeći se jasnim, jednostavnim i prirodnim bosanskim jezikom“ (str. 8). Već iz te jedne rečenice – u kojoj se koristi običan perfekt, bez ikakvih aorista ili inverzija – sjaji baš jasan i jednostavan bosanski jezik, a tako je i u cijelom *Uvodu* i u svim kratkim tekstovima koji čitatelje uvode u čitanje svake pojedine biblijske knjige.

Tendencija da se prijevod ipak lakše razumije vidi se iz umetaka na određenim mjestima gdje su riječi ubačene odvojene uglatim zagradama, primjerice:

To su oni koji se nisu okaljali [bludom] sa ženama (Otkr 14,4).

[Isus veli] „Evo ja dolazim [iznenada] kao lopov (Otkr 16,15).

Iako su grafički ujednačene, razlikuju se barem tri ranga intervencija – tehnički, jezični i teološki:

[Isus veli] je puko uredničko razjašnjenje koje ukazuje na to tko govori;

[bludom] je umetnuto da bi se razjasnila riječ *okaljati*; pritom se otkriva da priređivač smatra da je čitatelju *okaljati* nejasno, ali pitanje je da li je i *blud* jasniji;

[iznenada] je teološka intervencija da se čitatelj ne bi sablaznio time što Isus sebe uspoređuje s lopovom, a riječ je umetnuta da bi se rečenici dalo željeno teološko značenje: Isus nije lopov jer će nešto čovjeku ukrasti, nego zato što dolazi iznenadno;

Na koncu ovog kratkog druženja s Biblijom izdavača TDP može se rezimirati sljedeće: prvi dojam, a on obično ne vara, jest da je riječ o vrlo vrijednom i kvalitetnom izdanju u kojem je tekst savjesno preveden i priređen. Osim toga tisak i uvez su solidni: Biblija je konvencionalnih dimenzija i prijeloma, tek nešto deblja nego što bi se očekivalo. Nagađam da je razlog to što ju je tiskala domaća tiskara – Grafotisak Grude – gdje bi bilo previše riskantno pustiti u strojeve tanki biblijski papir. Osim već citiranog općeg uvoda i obveznih karata na unutarnjim stranama korica, postoje i spomenuti specifični uvodi prije svake knjige, prikladne dužine i sadržaja, dok su na kraju Biblije dodani kronološka tablica, upute za preračunavanje mjera i utega te manji glosar biblijskih pojmova. Urednička oprema sastoji se od međunaslova koji olakšavaju čitanje, a uz cijeli tekst idu i nenametljive fusnote. Jedini gaf u prijelomu jest to što su svi psalmi dani kao jedan tekst, bez ikakva odvajanja, pa se teško snaći u toj rado čitanoj knjizi.

Kršćanska kultura BiH

Recepciju ove Biblije odredit će njene danosti. Budući da ne sadrži knjige koje se općenito nazivaju drugokanonskim ili apokrifnim, sužena je njena mogućnost da predstavi u punini kršćansku kulturu BiH. Zbog tih će razloga, međutim, biti prikladnija za kršćanske vjernike kojima predstavlja smetnju čitanje Biblija s već spomenutim knjigama. Što se pak tiče njenog jezičnog lika, čini mi se da je riječ o pojavi koju Eric Hobsbawm naziva *izmišljanje tradicije*, a od koje nije nitko na Balkanu imun – o stvaranju pseudopovijesnog jezika koji se naknadno ugrađuje u temelje moderne kulture jer se, zbog zlosretnih prilika, jednostavno zakasnilo. No, kao što rekoš, ni Hrvati i Srbi ne oskudijevaju u takvim prijevodima, pa zašto bi Bošnjaci bili iznimka.

Na koncu, kako procijeniti ulogu ovog prijevoda u bosanskohercegovačkoj kulturi? Riskirajući da pogriješim, rekao bih da je ista kao i u kulturama u susjedstvu: u sve većoj raslojenosti modernih društava vjernici zauzimaju svoju nišu, veću ili manju, bolju ili lošiju; koliko vremena provode s Biblijom u ruci, onima oko njih uglavnom je svejedno. Iz te bih perspektive čestitao svima zaslužnima za ovaj projekt, poželio im sreće u priređivanju budućih izdanja i savjetovao da na pleća Biblije ne tovore terete koje ona ne može ili ne mora nositi.